

- ¹⁵ Тут слід відзначити, що Ольга Павлюх-Гузарева у своїй статті «А до того — я не знаю Бога» (Вісник, Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, т. II, кн. 4. Львів, 1934, квітень, стор. 291—301) твердить, що «всі відомі інтерпретати Заповіту якимось дивно пояснюють ці слова: «Все виходить щось наче хула, а цеж зовсім щойнше». Її інтерпретація покривається з запропонованою тут, хоч вона не подає аргументів на своє твердження. Рівно ж цікаво звернути увагу на інтерпретацію цих слів Джона Панчука, що він опирає її на порівнянні «Заповіту» з «Прометеем» П. Б. Шеллі. Див.: Джерзі-Сіті-Нью-Йорк: В-во «Свобода», 1965, стор. 16—18.
- ¹⁶ До інтерпретації цих слів слід взяти до уваги лист Шевченка до Анастасії Толстої з 9 січня 1857 р., у якому поет аналізує людське щастя і роль християнства у своєму житті. Особливо цікаві тут його слова: «Я тепер чувствую себе если не совершенным, то по крайней мере безукоризненным христианином» (Я тепер себе почуваю якщо не цілковитим, то хоч бездоганним християнином). Шевченківський словник у двох томах (Київ: В-во АН УРСР, 1979) цих слів не коментує.

ДО СПРАВЖНЬОГО ШЕВЧЕНКА *

Спроба уточнення визначення поняття
«народний поет»

I

Ані великою помилкою, ані надто химерним парадоксом не буде твердження, що Тараса Шевченка — живого і нескореного — уздріли ми допіру по історичній провесні 1917 року. І з того часу вдивляємося все напруженіш і уважніш в його невпинно зростаючу постать.

Потрібне було аж тектонічне зрушення історії, потрібен був аж племінний того вогню, що в нім «її, окраденую, збудить», потрібні були аж «мартівські» іди України, щоб в димові і пожежах революції, з першими судорожними відрухами поволі притомніючого Лазаря, побачили ми, здавалося б, знайоме, але яке ж відмінне обличчя, і відчули тисячократно спотужнілий, палючий і спалюючий дух.

Тільки ми, читаючи тепер, напр. Костомарова, як то «муза Шевченка роздирала завісу», як то «і страшно, і солодко, і болюче, і сп'янююче було зазирати туди», — вповні, а навіть ще гостріше уявляємо собі вражіння перших слухачів його поезії, вражіння його сучасників. «Волосся настовпжилось в мене на голові», — писав старий Основ'яненко. «Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою... і з того часу всі в нас поділились на живих і мертвих», — пророчо додав Куліш.

Кажу: тільки ми, себто покоління мартівських ід і наступні.

З родоводами чільних людей нашої нібито-селянської нації треба бути взагалі дуже обережними, щоб не повторювати кепського анекдоту про також ніби «музицьке» чи там «різночинське» походження Коцюбинського, який теж ще досі уходив, поруч Стефаніка, за мало не «класово свідомого» співця «батрацької недолі». Як тепер усталено, Коцюбинський, що за життя лише натякав фанатичним мужиколобам про своє боярське походження, не робив жодної, як витикав йому Єфремов, містифікації естетика. І по мечу, а ще більш по кужелі був він таки дуже доброго й дуже старого коріння тай годі.

Не треба й занадто дослівно брати Шевченкового прізвища та все валити на його багатостраждальне кріпацтво. Бо, передовсім, не приймав він його і не прийняв аж до смерті фізично, ані морально, ані особисто, ані національно. «З затиснутими п'ястуками ліг він в домовину» — так в найсвітлішій — у пізнішого лідера есерів — моменті національної свідомості писав колись про Шевченка покійний Микита Сріблянський-Шаповал.

* Вступне слово на академії Української Студентської Громади у Варшаві 1937 р. Вперше опубліковано в книзі «Літературні спостереження». Скорочене перевидання. — К., 1994. Дет. про автора див. статтю В. Качкана в цьому номері журналу.

Людину, що ціле життя шукала дороги до «прадідів козацьких»; до побіди і потуги, поета, що в його творах образ «вміти панувати» звучить як лейтмотив, від юнацьких коломийкових поем почавши й на пізній ямбічній ліриці скінчивши, — таку людину й такого поета не треба безустанку називати «мужицьким бунтарем», чи там «співцем кріпацької не-долі». Не годиться, як казали у нас у старовину.

Був бо він — *паном*, та ще й он яким. Був він ним і в нашій літературі, що мала титульованих і нобілітованих, і в нашій історії. Епітет «мужицький» чи не вперше застосував до нього в недвозначно, хоч і підсвідомо-згірдливим, типово-інтелігентським тоні саме злий геній «пропащого часу». Серед панів і панків, що нагвалт робили з Шевченка «мужика», — перше місце, без сумніву, належить панові професорові Драгоманову. Франко назвав професора *Gente Ruthenus — natione Rusus*. Але ось що бачили в Шевченкові не-рутенці з роду, а таки правдиві москалі.

Ось що говорить [...] Іван Тургенєв: «Широкоплечий, кремезний Шевченко являв суцільну постать козака... Про життя своє на вигнанні промовчував... Почуття гідності (Тургенєв називав це «самолюбієм») у Шевченка було дуже сильне... без нього, без віри в своє покликання він неминуче загинув би на своїм закаспійським вигнанні... Переконавання, що запали йому в душу з дитинства, залишилися *незахитано-міцні*... При таких почутті гідності була в нім незфальшована скромність... Взагалі, була то натура пристрасна, широка, здушена, але не зламана долею... *поет і патріот*».

А ось враження поета Якова Полонського: «Навіть убрання його — щось вроді жупана і високої шапки — не могло тоді (десь коло 1860 р. — *Е. М.*) вразити мене екзотизмом: такі людські костюми щодня попадалися на Невським (Проспекті), як рівнож в товаристві, серед пишних пань і фраків... *Шевченко зовсім не робив вражіння людини прибитої долею*: він поводився просто і вільно, і ніколи не ніяковів, як то буває в осіб, фортуною покривджених і тому опанованих бісом постійної амбітної гризоти. Кажуть, що хитрість характеристична риса малорусян; Шевченко в такому разі був би *різким винятком з загального типу*, бо ж він був людиною у вищій мірі нелукавою, загально-одвертою й навіть безстрашною в тім сенсі, що його непомірювана мова часто-густо змушувала інших тремтіти за нього, або затулювати вуха й втікати... Він жив стремлінням і тим козацьким духом, що був його душею... Відвідуючи Шевченка, я довідався з його розмов, що він не любить нашого Пушкіна і то не тому, щоб вважав його за плохого поета, лише просто тому, що Пушкін — був автором поеми «Полтава»: Шевченко дивився на Кочубея, щонайменше як на донощика... Даремно я переконував Шевченка, що — з своєї точки погляду — Пушкін мав рацію... та Шевченко тим сильніше лаяв Пушкіна, чим палкіш я його боронив...

Шевченко був не з тих, що легко мирився з інакодумцями, надто, коли предметом тих думок чи дискусій була його *Батьківщина*.

...Пам'ятаю також, що на Катерину II Шевченко дивився лише як на винну запровадження на Україні кріпацтва — і більш знати нічого не хотів, ні чути, ні бачити».

Якось слабо в'яжуться з «канонічною» іконою «співця мужицької не-долі» ці портрети, [...] зарисовані більш, аніж, мовляв, об'єктивно.

Цей «мужик» — певно не за своє лише «мужицтво» був прийнятий в салонах тієї найвищої інтелектуальної еліти імперії, що формально жила більш-менш спільним життям з Заходом. І серед тієї еліти «мужик» Шевченко не лише почувався рівним, а й був загально шанованим, як, словами Тургенєва кажучи, «поет і патріот» країни, що її значно менш від Тургенєва «русский» Лермонтов називав в р. 1840 «печальною отчизной» того племені, яке —

У чуждых опоры не просит
И в гордом покое
Насмешку и зло переносит.

* В монументальній Біографії Кониського подається друге прізвище Шевченка — Грушівський.

Цей «мужик» вмів не лише заховуватися, як рівний, серед багатьох титулованих і славнозвісних, а й вмів серед них заховати духову дистанцію і духову височину, що відрізняють генія, навіть і в товаристві молодого Льва Толстого, з яким, до речі, познайомили його 8 квітня 1858 року в польським домі Круневича.

Вистачить зацитувати взятий навмання уривок з «Щоденника» як ось: «З театру зайшов я до Білозерського й застав у нього Кавеліна. З розмови про минулу й майбутню долю слов'ян перейшли ми до психології та філософії і просиділи до 3-ої години ранку» (22.IV.1858 р.). А. Кавелін був видатний філософ-правник, професор петербурзького університету і, до речі, дуже антицаристських переконань.

Аджеж ні для кого не є таємницею, що 80—90-ті роки минулого століття, врешті і особливо останні десятиліття перед роком 1917, не виключаючи й доби р. 1905, можна загально окреслити як заникання в нашій суспільстві шевченківських емоцій, пізніш щось подібне до особливого паралічу відчуття Шевченка. Може, навіть не так його творів, як передовсім промінюючої крізь них особистості поета.

Про ніякі «роздирання завіс» і «настовпужене волосся» біля 80-х років м.с. вже не було й мови.

Про те, що устами Шевченка, мовляв Куліш, «увесь наш нарід заспівав про свою долю» — вже майже ніхто не пам'ятав. «Нарід» був тоді всього лишень російським «народом», себто «біднейшим крестянством», отже, і поезія Шевченка зробилася чимсь в ролі додатку до етнографічного фольклору, а самого поета, здавалося, вже раз назавше, пошито було в «співця селянської недолі», «поета самоука», «бунтаря», літературного Кармелюка.

Валуєвський указ і по-валуєвські практики щодо «присипляння» і «окрадання» — дали свої наслідки. Міркою цієї приспаності і окраденості суспільства щодо Шевченкової спадщини може служити такий людський документ, як, напр., драгоманівська брошура: «Шевченко, українофіли і соціалізм», при якій читанні тепер у нас теж «настовпужується волосся», хоч, розуміється, зовсім з інших, аніж у Основ'яненка, почувань.

Звичайно, були й тоді Кониський і Антонович, Франко і Грінченко, який м. ін. був автором першої по 1905 р. живої праці про поезію Шевченка, був, врешті, батько сучасної шевченкології — Доманицький. Але ми тут говоримо не про винятки, а про загал суспільства, про те просвітянсько-драгоманівське тло, якого нездолані рештки бачимо й досі.

На тім тлі і в тій атмосфері покалічена цензурою і впень закобзарена суспільством поезія Шевченка обернулася в вельмишановну, але майже мертву реліквію, а образ Шевченка сплющився і завмер народницькою іконою, перед якою час від часу відбувалися нелегальні і безнадійно-папахидні відправи. На іконі тій, в згоді з народницькими канонами, лауреат академії мистецтв і академік гравюри фігурував у відповідній канонічній уніформі, себто в шапці і кожусі, що сталися зловісним символом на довгі десятиліття.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку
в с. Настасові Тернопільського району,
відкритий 1970 року

Як далекою є ця ікона тій живій постаті, що за ці трудні роки навчалися ми і привчаємося бачити в Шевченкові!

Коли читаємо тепер у листі Куліша до дружини від 8 червня 1857 року, в рік повороту Шевченка з заслання: «Маркевич (син історика. — Е. М.) ходить по Петербургу в жупані, в шараварах, в кучмі й кобеняку, збуджуючи запальну сенсацію серед джигунів і джигуних», а «Макаров теж замовляє собі таке вбрання», — то бачимо, як же фатально відбилася на уяві цілого покоління зовнішня дрібничка: випадкова, одна з останніх, фотографія Шевченка в тодішнім попросту моднім убранні, яке Шевченко носив, безперечно, з певним пієтизмом чи, може, викликом, мовляв «почванитися перед московками».

Ті зовнішні, здавалося, навік залякли, навіки забронзовані народницькі акцесорії тепер нарешті знято з Шевченка враз з їх психологічними наслідками. Знято без ніякої шкоди не то національної, але навіть і «народної».

II

Шевченко був «бунтарем», лише бунтарем в тій гігантській області, що зветься романтизмом, беручи істоту, сенс і значення цього явища в історії культури якнайширше.

Колись у не дуже вдалій, бо написаній по-російському (певно, лише для княжни Варвари Репніної), своїй поемі одштовхувався він досить іронічно від Байрона. Розуміється, Шевченко мав до того підстави. Але з тією парадоксальністю, яку визначає справжнє життя, можна твердити, що при цілій несхожості їх, — лінія, що сполучає ім'я Байрона з кількома іншими романтиками на сході Європи, найбільш, може, просто і безпосередньо йде саме до Шевченка, а не, приміром, до трагічно-поверхового, зовнішньо-блискучого Пушкіна чи навіть — до глибокого, але істотно-відмінного від Байрона — Лермонтова.

Той духовий, передовсім етично-творчий, ладунок, що логічно допровадив автора «Чайльд Гарольда» до вояцької смерті в як же глибоко-символічній боротьбі — не за сучасну йому Грецію, лише за древню колицку нашого світу — Елладу, той самий ладунок, може, ще більш сконцентрований, більш динамічний, носив в собі й Шевченко. Можна говорити лише про різне *упостатнення* тієї духової енергії, про відмінні форми її реалізації.

Тема «Шевченко і романтизм» є темою складною і занадто ризикованою, особливо при коротких сформулюваннях.

Але хай вільно буде поставити в формі запитання здогад, чи не був же романтизм, як явище історичне, бунтом — одідиченої нами від *антики* — особистості, zagrożеної зловісним наступом «прогресу» всілякої механістики, наступом гальванізованого темними силами ідола матерії, ідола колективно-розкладової безобличності, безособовості? Тієї безформеної, разливо-трупної, смертоносної потвори, що під псевдонімом «гуманізму», «просвіченості», «соціалізму», загалом матеріалізму, поглинала всяку особовість, отже, й національну, всяку органічність, отже, й культурну, всяку історичність і всякий лик, отже, «образ Божий».

Романтизм теоретично обіймає кінець XVIII і початок XIX століть. Це німецька *Sform und Dzangperiode*, що вибухнула з туманного ядра німецької містики і глибоких покладів німецького середньовіччя. Це Johann Gothfried Herder з його історіософічними візіями і *Strippen der Vollker*, що, безперечно, були зразком для передшевенківських збірників українських народних пісень. Це — відроджена гердерівська *Humanitacet*, що була — в певнім аспекті — сигналізацією сучасного націоналізму... Це — Фіхте, Новаліс, Шатобріан... Так, все те кульмінаційні точки філософії і здійснення романтизму.

Але романтизм як реакція духа на матеріалізм, на матеріалістичний тоталізм був значно ширший і грандіозніший, істотніший, особливо в тій області, де панував і прометействував Шевченко, отже, області народу, нації, її культурно-історичної особовості та її історичної долі.

Як «автомізує» філософія батька матеріалізму Демокріта була (зрештою, лише дрібним епізодом) у сфері античної культури, так у сфері тієї ж, одідиченої нами, культури був вже і романтизм з його мітами про боротьбу титанів і вічну плодотворчу чинність матері-природи.

Романтизм живе в середньовіччю і ренесансі. Він чуйно стоїть на сторожі людини і народу, лише не в змеханізованім і деградованім значенні цих слів з минулого століття. Від Еразма з Роттердаму до Фейєрбаха, до звульгаризованого «мавл'ячого» дарвінізму, від Спінози до Маркса і його російських коронованих і некоронованих наступників — сили абсолютно-го зла безнастанно намагалися детронізувати людину як образ і подібіє Бога, перетяти зв'язок людини з божеством, видихнути, видмухнути з неї те живе, що вдихнув був в Адама Творець, і спровадити людину назад, до тварини, до глини, до мертвої порохніючої матерії. Цей останній експеримент, не без успіху, переводять советські смертороби.

Романтизм ХІХ ст. був *пророчим* бунтом проти того страшного, що непомітно набрякало в знерухомленій, знечуденій і заколисаний всілякою оффенбахівщиною Європі, того, що досягло максимального напруження у 80—90-х роках і, нарешті, — крізь вирву великої війни вирвалося на поверхню передовсім там, де абсолютне зло — століттями — не находило для себе спротиву.

З тіла вже наполовину мертвої, урочисто оголошеної за «неісторичну», нації зроджений чудом, зроджений наперекір, мовляв, «законам» канонізованого матеріалізму і раціоналізму («буття визначає свідомість»), Шевченко і як поет, і як особистість, був *живим* запереченням тих «законів». Може, внутрішньо найправдивіше втілення романтизму, він, цей ніби «мужик», здолав — крізь всі лаштунки петербурзької імперії Миколи І — уздріти її дійсну, потенціально-большевицьку диявольську суть.

Крізь лаштунки, які враз з «декабристами», з Пушкіним, з ліберальним дворянством, з свіжовипродуктованим слов'янофільством та народництвом і іншою орнаментикою, — засліпляли і знечулювали голови багатьох, дуже багатьох панів з освіти і з уродження. Він — бувший кріпак — вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси і чуйністю своєї вірної крові — відчув і закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори і такою любов'ю до свого zagrożеного народу, що і цим гнівом, і цею любов'ю народ його віджив, живе і житиме.

Щось дуже глибоке, щось дуже древнє, немов гомерівське, таїться в його свєєріднім, пластично-намацальнім, позбавленім всякого месіаністичного туману, романтизмі. Можна було б назвати той романтизм реалістичним, коли б таке окреслення мало мистецький сенс і не було так скомпрометоване численними Белінськими.

При цілій своїй вибуховості і вульканічності поезія Шевченка є, однак же, в якимсь сенсі так космічно-згармонізована, так органічно-форемна, що мимоволі той її романтизм хотілося б окреслити як романтизм античний, формою і тоном, безперечно, ближчий, скажім, до Вергілія, аніж до Байрона.

Романтизм Шевченка з якоюсь античною простотою ніколи — навіть в найбільш ніби містичній спробі, як «Великий Льох», — не відривається від землі, від матері-землі, ще стисліше — від України. Він якось по-античному свято, незломно вірить в її невичерпально-родючу, творчу силу, в незрадливий колобіг — оту античну циклічність — весни і осени, літа й зими. Тому якось не разять поруч себе, а навпаки, органічно поєднуються в одну цілість Гонта й «Садок вишневий», кривавий бенкет Тараса Трясила й цінцінатське «Поставлю хату і кімнату». Так і здається, що після реву чорноморських бурунів, після «пекла Скутарі», після «козацької плати» — грізний переможний Гамалія поверне Україні звільнених з неволі синів і — хто знає? — може, опиниться біля плуга, на пасіці, в холодку... І це зовсім не тому, що українець любить «відпочити» — ми знаємо, що ті хуторяни вмиють обернутися в генералів і адміралів знову. По Шевченкових героях, що завше є люди (в Шевченківськім значінні того слова), герої інших його романтичних сучасників — при всій їх мистецькій і моральній правдивості — видаються — трохи штучними, трохи, подекуди, театральними.

Так. Він був «бунтарем», тільки не в тій «селянській», соціально-звуженій площині, до якої його ласкаво припасували (та й досі припасовують) передовсім люб'язні земляки.

Поет, в якого словнику либонь найчастіше зустрічаємо такі слова, як «слава» (улюблене слово!), як «лицарство», як «прадідівська земля» і «кров», що нею вона «напоєна», ті «la terrest lesmors», до яких на заводі Європи покоління ХХ ст. дійде остаточно геть пізніше, вже за нашої пам'яті, — такий поет є дуже далекий від обожуваного за російськими зразками, а в українському сенсі — глибокофальшивого «мужицтва». Наш бо селянин, двигаючи на собі почесний тягар вікових національних обов'язків і будучи фактично спадкоємцем періодично відмираючої шляхти, — є може, найбільшим аристократом серед селянства Європи. Адже ж ще р. 1827 подорожник-чужинець, описуючи селянське весілля, нотує, що «барвінком і рутою українці обвивають предківський меч, який, як жезло путшоводне, несуть перед молодятами і до церкви, і з церкви»^{*}. А в VI віці од Р.Х. — туземці України, що їх Геродот називав скіфами, мали попри культ Землі — дружини Зевеса (як пише Геродот), також культ Меча, який був ідолом. Від VI в. до Р.Х. і аж до ХІХ в. по Р.Х. — такою є міра того аристократизму і тієї культури. І що ж є підставою їх, як не органічна *тяглість* контакту з власною землею. До цього щойно і реставруючи правдивий культурний сенс так довго забріхуваного поняття «селянин».

Що ж говорити про «селянськість» на тій землі, де — беручи в історичній перспективі — ціла історія зводиться до періодичного перекопування селянського плуга на лицарський меч і навпаки.

...Щоб дорисувати цей ледве нашкіцований профіль живого Шевченка, а не іконописно-народницької і вже, на щастя, безповоротно минулої фікції, додаю, що 18 лютого 1860 року, себто за рік до своєї смерті, цей великий українець з стислою простотою і пророчою відповідальністю справжнього генія написав в своїй автобіографії: «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини».

Недарма і Тургенєв, і Полонський в своїх спогадах про Шевченка ужили слова «козак». Воно в половині ХІХ ст. ще носило на собі національний і, що дуже важне, *елітарний* відблиск провідної верстви України ХVІ—ХVІІІ століть. Вкладаючи своє життя в історію своєї батьківщини, «кріпак» Шевченко був свідомий свого творчого «обаполи времени» пов'язуючого чину.

Бо був він, повторюю, козак, себто пан, та ще й над панамі, що одразу загетьманував над всіма тими Гребінками, Галаганамі, Лизогубамі, Макаревичамі... Недарма — дехто з них називав його «отаманом».

Був він свідомий, що своєю визвольною, переможною, панівною поезією випростує тих, що «похилились», що зробилися «душевбогими», відродить самий *інстинкт* панування:

Може зйдуть і виростуть ножі обоюдні,
Розпанахають погане гниле серце трудне
І вицідять сукровату, і наллють живої
Козацької тії крові, чистої, святої...

До «рабів незрячих — гречкосіїв», до «німих підлих рабів», до «підніжків» і «овечих натур», до «капусти головатої» різних повітових «громадівців», до «мільйонів полян, дулібів і древлян», як стисло в «Юродивім» окреслює він українську національну дійсність, до «недолюдків», — він вогненний видає наказ: «*Будьте люди!*», «*Схаменіться!*» — яке глибоке й яке ж стисле це слово! — відчуйте той сором, що Я відчуваю за ваше внутрішнє каліцтво, каліцтво недолюдків, неповних, часткових істот. Аджеж ви — «козацькі діти», «лицарські сини».

^{*} И. Кульжинский. Малороссійская деревня. — Москва, 1827.

«Будьте люди» — в устах Шевченка то велике слово бути «людиною», бо то — «образ Божий», а він, як правдивий геній, носив у собі полум'яну віру в Бога.

«Будьте люди» — значить, будьте народом; будьте нацією так, як ваші славні козацькі прадіди.

«Отамане, — пише він з кінцем 1844 року до Кухаренка, — якби ти знав, що тут робиться!.. *Козацтво ожило!* Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться доля, козак заспіва».

Це була його вічна мрія, що от-от мала втілитися — то в Петербурзі серед молодих земляків, яких там повно було, то в Києві навколо кирило-мефодіївського жертovníка... І на засланні вже, все ж таки, —

...Іноді старий козак
Вернеться грішному...

Він не дочекався втілення. Болюче коротко, трагічно-хутко перед нашими вже очима сліпучим, здавалося, навіки реальним видом майнуло те чудо. 1917 року сталося:

Трупи встали
І очі розкрили.

Під звуки національного гимну, що в нім пурпурово яріє історично-шевченківське «покажем, що ми браття козацького роду», йшли від 1917 р. у кривавий бій сотні і тисячі тих, в яких серці співало полум'я його духа, сотні і тисячі воскресених Шевченком у ХХ столітті «лицарських синів», «козацьких дітей».

Бо знана строфа з послання до Основ'яненка «наша дума, наша пісня» запропонована була «культурником» Кулішем. В оригіналі вона звучала цілком інакше:

Наш завзятий Головатий
Не вмере, не загине...

Головатий — останній кошовий останньої Січі, останній слід українського меча.

Може, ніде так повно, хоч і так вибухово, не втілилася ця в ґрунті речі антична, але романтично-полум'яна в своїй вірі в органічність і в своїй ненависті до механічності утвердженість Шевченка в законі життя, в формотворчій плідності матері-землі, як саме в поезії «Бували війни й військові свари...».

Поезія та написана була Шевченком десь за пару місяців перед смертю, в Петербурзі, можливо, в його хмурій, каззонній майстерні при Академії, де він мешкав і де граверною голкою та кислотами на мідних дошках робив свої останні мідьорити. Текст тієї поезії має свою трагікомічну історію. Записаний був чужою рукою (до т. зв. «більшого» зшитка) і непроредагований поетом. Отож наслідком того, до останнього часу замість «жеруть і тлять старого дуба», як виходило не лише з головного образу поезії, з цілого її антично-органічного сенсу, а й навіть з рими — «любо», читали «жеруть і тлять старого діда», що було зовсім явною нісенітницею. Ще р. 1903 один з дослідників в «Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка» радив читати той вірш правильно, але, очевидно, так міцно було приспано, як вже говорилося, саме відчуття Шевченка в суспільстві, так був він міцно законсервований в уяві читачів, як співець «мужицької недолі» та «самоук», що ніхто не рішався зробити цієї очевидної коректури:

Минуло все, та не пропало.
Остались шашелі гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть. І без сокири —

Це Шевченко виразно натякає саме на тих добролюбівих і чернишевських, що «всеросійсько» закликали: «К топору зовіте Русь!» — і чий то-

вариством і «впливами» советські писарі нині компрометують Шевченка. Далі проривається типово шевченківське вибухово-запекле пророцтво:

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі!

В цьому образі старого дуба, що з нього, хоч точеного шашелями, виростають зелені парості невичерпального, незнищувального і переможного життя, — сконцентрована вся органічна і убійна для матеріалістичних смертотворців і смертопоклонників — філософія Шевченка.

Є якийсь величний символ і обітниця в тім, що його роковини припадають саме на час провесни, на дні, коли природа збуджується до життя, а мати-земля — до творчості.

І день його народження, і день його скону (9.III—10.III) замикаються в одне коло, творять один замкнутий цикл — символ вічності.

Євген МАЛАНЮК

Варшава

НОТАТКИ ПРО ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАРОДОЗНАВЧІ ГОРИЗОНТИ ТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Євген Филімонович Маланюк — видатний поет, критик, публіцист, історик української культури ХХ ст. Його ім'я відоме нашим землякам у багатьох країнах Європи та Америки. Українці ж, що проживали в межах СРСР, до останніх років дуже мало чули про Маланюкову музу.

Народився Є. Маланюк 20 січня 1897 р. на хуторі поблизу Архангорода, що в Херсонській губернії, в потомственій козацько-чумацькій родині. Правда, в «Уривку із життєпису» сам Є. Маланюк стверджував, що коріння його роду бере свій початок із Покуття, а дід «мав виразну поставу гуцула». Майбутній літератор згадував, що в мурованому зі степового каменю будинку «на дві хати — дідову й батькову» жилося наче у двох світах, у двох стилях: у першій хаті «панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів», у другій — атмосфера «українського інтелігента». Тут жила традиція «якихось» степових, досить колоніального типу «дворянських гнізд» із клавесинами, сентиментальними романами й романсами, «балями й гостинами, демонічними гусарами...». Матері, як писав син через гони літ, завдячував двома речами: серцем і мистецтвом, батькові ж — життєвою своєю цілісністю, бо батько, всупереч усім обставинам і спокусам, залишився «національним до кінця, не зрадивши ні свого роду, ні своєї раси».

Після закінчення Єлизаветградського реального училища Є. Маланюк продовжував здобувати освіту в Петербурзькому політехнічному інституті. У першу світову війну Є. Маланюка мобілізували до царської армії, відкля він невдовзі майнув на бік УНР, із армією якої 1920 р. опинився в еміграції у Польщі, Чехо-Словаччині. Закінчивши 1923 р. Подєбрадську українську господарчу академію, працював на інженерних посадах у Празі, Варшаві. 1945 р. жив і працював у Німеччині, переважно вчителював. 1949 р. виїхав до Нью-Йорка, де й прожив до останніх днів (помер 16 лютого 1968 р.).

Перебіг подій життєпису Є. Маланюка буде далеко неповний, якщо бодай не зафіксувати, що він досить інтенсивно працював як літератор у кількох жанрах. Світова критика й літературознавство справедливо зара-

* Ряд неопублікованих матеріалів про життя й творчість Є. Маланюка див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Від рук. Ф. 10. Од. зб. 26; Ф. 232. Од. зб. 75/2.

хували його до найактивніших і найпомітніших поетів української еміграції 20—60-х років. Є. Маланюк залишив українському красному письменству (та й не лише йому) збірки поезій «Стилет і стилос» (Подєбради, 1924), «Гербарій» (Гамбург, 1926), «Земля й залізо» (Париж, 1930), «Земна мадонна» (Львів, 1934), «Перстень Полікрата» (Львів, 1939), «Вибрані поезії» (Львів; Краків, 1943), «Влада» (Філадельфія, 1951), «П'ята симфонія» (Філадельфія, 1954), «Поезії в одному томі» (Нью-Йорк, 1954), «Остання весна» (Нью-Йорк, 1959), «Серпень» (Нью-Йорк, 1964), «Перстень і посох» (Мюнхен, 1972). До речі, ця остання збірка була підготовлена автором ще за життя. По смерті поета вибрані вірші з трьох циклів «Лютий», «Поле бою», «Парастас» друкувалися в журналі «Сучасність» (1968, № 3; 1968, № 8; 1969, № 2). Про поетичний ужинок Є. Маланюка давно пора писати окремі ґрунтовні дослідження. Ми ж наголошуємо, що в багатьох віршованих творах пульсує публіцистичний нерв високої філософської думки («...Вагаються трагічні терези. Не кинувши у глиб надійний якір, пливу й пливу повз береги краси»): авторське біографічне «я» підноситься майстром пера до художнього узагальнення («...Так, без шляху, без батька, без предтечі. Так — навропростець — де спалює мета»); конкретно-побутовий фермент ліризує, але не спрIMITизовує образні овиди («Не треба ні паризьких бруків, ні Праги вулиць просторих: все сняться материні руки, стара солома рідних стріх»); осягаючи художньо велич І. Мазепи, Т. Шевченка, П. Куліша, інших діячів української історії та культури («Шевченко»; «Куліш»; «До портрету Мазепи»), поет не гіперболізує постаті, а піднімається до оцінок вселюдської їх значущості («Не поет — бо це ж до болю мало, не трибун — бо це лиш рупор ма...»).

Є. Маланюк активно співпрацював у газетно-журнальній періодиці, де друкував більшість своїх літературознавчих, суспільно-полемічних, етнологічних, історіософічних розвідок, статей. Це часописи «Ми», «Студентський вісник», «Студентська думка», військово-літературний журнал «Наша зоря» (1920—1923), літературний місячник «Веселка» (1922—1923), «Літературно-науковий вісник» (1922—1932 рр., з 1933 р. — «Вісник»).

Неабияку наукову, народознавчу, історіософічну та етнокультурну вартість складають публіцистичні, літературно-есеїстичні дослідження Є. Маланюка «Творчість і національність» (1935), «На невчасну тему» (1944), «До Шевченкових роковин» (1947), «Геокультура України» (1953), «Київська держава середньовіччя» (1953), «Нариси з історії нашої культури» (1954), «Доба барокко» (1954), «Ніч бездержавності» (1954), «Львів і Галичина» (1955), «Шевченкові метаморфози» (1956), «Шевченко в житті» (1956), «До проблем більшовизму» (1956), «Малоросійство» (1959), «З нотатника» (1954, 1959, 1960), «Єдиноеділімство» (1964), двотомник «Книга спостережень» (1962. Т. 1; 1966. Т. 2.).

Есеї, літературно-публіцистичні, критичні статті, розвідки, спогади, мемуарні матеріали Євгена Маланюка «Ранній Шевченко», «Нариси з історії нашої культури», «В Кулішеву річницю», «13.5.1933 (М. Хвильовий)», «Коли року 1917 (М. Зеров — Г. Нарбут)», «Лист до молодих»; «Над могилою Максима Рильського» — це твори, в яких переважає не образність, а глибока дослідницька основа, фактологізм у найкращому значенні, глибокий аналіз. Сам автор в одному з листів до Богдана-Ігоря Антонича писав 1935 р., що його «хірургічність» в есеях, віршах та рецензіях «вийде на здоров'я» тим, до кого він звертається, викличе в них «реакцію, протест, амбіцію, затятість».

Відомо, що друкуючи на сторінках «Нашої зорі» 1921 р. «Замітки про національне мистецтво», Є. Маланюк шкодував, що в зв'язку зі скрутним становищем у даний момент в еміграції не можна видати твори П. Тичини, М. Рильського, М. Філянського, Я. Савченка, які «чужинець оцінив би як високу поезію». Заприятелювавши з польським поетом Леонардом Подгурським-Окуловим, Є. Маланюк засобами усного тексту пропагує українську літературу, зокрема поезію П. Тичини. Наприклад, 2 грудня 1922 року у Варшавській «Таверні поетів» він розповідає про стан нової української літератури, а саме — про творчість Павла Тичини. Стараннями Л. Подгурського-Окулова того вечора відбулася зустріч Є. Маланюка з польським ліриком Юліаном Тувімом. Останній виявив неабияке

зацікавлення українською поезією й пообіцяв зробити кілька перекладів з Тичини.

У подальших літературно-мистецьких статтях критик пропагуватиме «незбориму чарівність, музикальність поезій П. Тичини зі збірки «Сонячні кларнети». «...Символ в його (П. Тичини. — В.К.) поезії, — читаємо в Є. Маланюка, — підіймається на недосяжну височінь вже загальнолюдського, загальносвітового значення... У відомих нам до цього часу книжках Павла Тичини немає ні одного слова прози, ні одного банального рядка, бо самі щоденні людські слова групуються поетом в такій формі, підпалюються таким вогнем ліричного хвилювання, що приймають вже нелюдський зміст і неземну музику і, вібруючи високими нотами правдивого натхнення, робляться власністю і властивістю одного Тичини. Він тримає в ліричному полоні всю гнучкість і музичність української мови... В майбутньому значення Павла Тичини буде колосальним для української поезії і, може, для... української філософії, і не дарма він так кохається у творах Сковороди... Але можна з певністю сказати, що... занадто його твори подібні до пророцтв, щоб їх до кінця зрозуміло щоденне людство».

Звичайно, є тут дещо суперечливі думки, але переважають усе-таки соціально-філософські погляди на творчість П. Тичини.

У своїх есеях в аналізі тих або інших суспільно-культурних явищ Є. Маланюк спирався на систему знань. Тому-то в кожному творі органічно переплітаються нитки історизму, етнології, історіософії, а все це талановито обрамлене мистецькою формою. Автор, неначе у новелі, часто починає з інтригуючого: «Може найважливішим з наших завдань як національної спільноти було, є і буде: пізнати себе» («Геокультура України»).

Історіософія Є. Маланюка, що немовби закодована в постичних і есеїстичних формах вираження, — то нове й цікаве явище. Справедливо вважаючи, що «найбурхливіша хвиля історії... дала всім аж надто виразну лекцію», Є. Маланюк в одному місці дає своє розуміння культури як феномена: «Під прийнятим у нас словом «культура» розуміємо все те, що створене людиною. Підкреслюємо: створене, а не зроблене механічно, бо справжні культурні факти є наслідком творчого акту... (тут і далі підкреслення Є. Маланюка. — В. К.). Немає культури... без коріння, без генетичної лінії і без обличчя, звичайно національного... Безнаціональної культури немає... Культура є також функція тривання людини на данім терені»; в іншому — веде мову про місце краси в нашій духовності, творчості, в нашому побуті; «...візьмемо наші вишивки чи наші писанки, чи наш народний стрій, чи пісню, чи хату, чи — донедавна ще мережані ярма для волів, а ще й досі цяцьковані у гуцулів речі і приладдя — все це є просякнене характеристичним панестетизмом, якого родовід не підлягає сумніву і з огляду на його многовікову закоріненість, і з огляду на його форми, і з огляду на разючі часом аналогії... У якого іншого з сучасних нам народів вживається, наприклад, слово «гарний» не в значенні лише «красивий», в значенні внутрішньої якості, доброти, вартості («гарна людина», «гарний врожай», «гарна пшениця»)» Розмірковуючи про гуманізм як «підклад (читай: основу. — В.К.) нашої культури», доводить, що цей морально-альтруїстичний гуманізм («винний чи невинний — не убивайте!» (за Володимиром Мономахом. — В.К.) принаймні на три-чотири століття випередив західноєвропейський». Досліджуючи етнокультуру Київської держави середньовіччя, працюючи з багатющим порівняльним матеріалом, доходить висновку, що «...візантинізм містив у собі яди, притаманні кожній пізній, секундарній і епігонізуючій культурі: там вже затиралося національне обличчя культури і денатурувався її дух». Розмірковуючи над добою бароко, підкреслює, що історія культури — «то є процес, у яким кожна подія чи явище має за собою свою генетичну лінію» (як, наприклад, аналізується культурна спадщина козацтва й робиться висновок: «Козацтво — це було максимальне націотворче напруження цілого народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх її духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів»), що гуманізм приніс із собою проблему вартості людини, підняв інтерес до освіти не тільки в церковному, а й ренесансно-

му значенні цього слова. В есеї «Ніч бездержавності», ніби прокладаючи місток між історичними та літературними фактами, йдучи, приміром, у глибини естетизму Т. Шевченка й М. Гоголя, робить мистецтвознавчі відкриття, сформульовані для читачів майже в афористичному висновку: «М. Гоголь, врешті, як ніхто перед ним і по нім, показав нам відворотні — «нічні» і демонічні — сторони української душі («Вій», «Страшна помста», «Пропава грамота» і інші), показав їх в чорнім сяєві... І, що найважливіше і найістотніше, «гірким сміхом своїм сміючися», саме М. Гоголь вказав нам в кінці вихід: силу хреста, світло християнства і путь до Христа, путь, з якої сплізнені нащадки збивалися у тьмі Ночі Бездержавності. М. Гоголь був більше нашим національним мучеником, аніж тільки «сатириком»: Людина Шевченка — то величезний діапазон... Від «нордичного» Гамалії до майже «остійського» — «поставлю хату і кімнату»... Шевченко зцілив, скомасував і — духом нації натхнувши — віродив і утвердив Українську Людину».

Про новаторські ідеї Є. Маланюка, його поетику й стилістику маємо прекрасні розвідки за рубежем. За твердженням Яра Славутича, уся гармонійна творча система Є. Маланюка як літератора свідомо була зорганізована й спрямована на боротьбу «за українську державу для українського народу». Есеї Є. Маланюка, його мистецтвознавчі дослідження пройняті заклик до національної повноцінності...

Володимир КАЧКАН

Івано-Франківськ

ЛІТЕРАТУРА

- Атом серця: Українська поезія першої половини ХХ століття. — К., 1992.
 Дзюба І. Поезія вигнання // Маланюк Є. Земна мадонна: Вибране. — Братіслава, 1991.
 Качкан В. «...Навпростець, де спалює межа»: Із малознаного про Євгена Маланюка // Прикарпат. правда. — 1992. — 12 верес.
 Лисенко Н. «Кожну хвилину творчості віддати боротьбі за справжність» // Літ. Україна. — 1992. — 14 трав.
 Невєрлий М. Поет боротьби й вселюдських ідеалів // Маланюк Є. Земна мадонна: Вибране. — Братіслава, 1991.
 Салига Т. Залізних імператор строф... // Поезії. — Львів, 1992.
 Салига Т. Поезія Євгена Маланюка // Записки НТШ. — Львів, 1992. — Т. 124.
 Славутич Яр. «Мій ярий крик, мій біль тужавий»: Спроба погляду на історіографію Євгена Маланюка // Літ. Україна. — 1992. — 14 трав.